

ПРОБЛЕМИ ТА ПРОТИРІЧЧЯ В РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Омаров Азад Енвер огли,

*к.держ.упр., докторант навчально-наукового-виробничого центру,
Національний університет цивільного захисту,
м. Харків*

Розкриваються питання екологічної безпеки України; приділено значної уваги аргументації екологічних загроз та необхідності формування нового типу мислення й стратегії екологічної безпеки.

Ключові слова: система екологічної безпеки, екологічна безпека, екологічні загрози, нове екологічне мислення.

Omarov Azad Enver ohly,

*PhD in Public Administration, Doctoral student of Educational and Scientific-Practical Center
of National University of Civil Defence, Kharkiv*

PROBLEMS AND CONTRADICTIONS IN IMPLEMENTATION OF ENVIRONMENTAL SAFETY POLICY IN UKRAINE

The paper reveals the problems of international environmental safety; great attention is paid to argumentation of environmental threats to the humanity and the need for forming a new type of thinking and environmental safety strategies.

Key words: system of international environmental safety, environmental safety, environmental threats, new ecological thinking.

Питання екологічної безпеки є в Україні надзвичайно актуальним, оскільки вони є складовою загальної системи національної безпеки та визначають стан захищеності особи, суспільства, держави від несприятливого екологічного впливу, що зумовлено природними та антропогенними чинниками. Останнім часом спостерігається підвищення екологічної небезпеки для здоров'я й життя людини в різних регіонах України внаслідок техногенної діяльності, небезпечних природних процесів, воєнного конфлікту на сході України.

Питанням екологічної безпеки приділяють увагу сучасні вітчизняні та зарубіжні вчені. Зокрема, сучасне бачення щодо питань національної безпеки розглядають С. Кондратов, Т. Тернова, Ю. Холтунцова, розробленням та аналізом управління державною системою екологічної безпеки займаються О. Степаненко, М. Гуцало.

Мета дослідження полягає в дослідженні питань сучасної системи екологічної безпеки України. У цій статті основної уваги буде приділено екологічним загрозам та незадовільній екологічній ситуації в Україні.

Конституція України закріплює важливе право людини – “кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля” (ст. 50). Усе ж, за Індексом екологічної ефективності (2016) Україна посіла 44-ту позицію серед 180 країн світу, поруч із такими країнами, як Аргентина, Куба, Бразилія [11]. Непроста екологічна ситуація в Україні формувалась упродовж років через нехтування об'єктивними законами розвитку і відтворення природно-ресурсного комплексу держави, коли перевагу надавалося розвитку найбільш екологічно небезпечних галузей промисловості. Серед причин екологічних проблем в Україні слід назвати:

- високий рівень концентрації підприємств зі шкідливим для навколишнього середовища технологічним процесом;
- високий рівень ресурсо- та енергомістких підприємств;
- застарілі технології та основні фонди виробництв;
- низький рівень екологічної культури на виробництві;
- наявність значних обсягів нагромаджених відходів;
- військовий конфлікт на сході України;
- недостатній рівень екологічної свідомості суспільства;
- відсутність стимулів для підприємців упроваджувати природоохоронні заходи.

Економіка України характеризується високим рівнем використання ресурсомістких та енергоємних технологій, здійснюваним із порушеннями проектної документації, з експлуатацією без будівництва відповідних очисних споруд, без урахування вимог охорони довкілля. Упродовж багатьох років близько 60 % продукції держави, що йшла на експорт, забезпечувалося на основі видобутку та перероблення мінерально-сировинних ресурсів [3]. Це призвело до значної деградації довкілля України, надмірного забруднення поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, ґрунтів, а також нагромадження значної кількості промислових відходів.

Істотні диспропорції в розміщенні продуктивних сил, що мали місце упродовж тривалого часу, призвели до того, що в Україні техногенне навантаження на природне середовище у 4-5 разів перевищувало аналогічний показник розвинених країн. При цьому розораність земель сягнула 80 % від усіх сільськогосподарських угідь, а обсяг води, використовуваної в технологічних процесах, у 2-5 разів перевищував відповідні показники розвинених країн [4]. Надмірна концентрація промисловості та екстенсивний розвиток сільського господарства зумовили катастрофічне забруднення повітря, води та ґрунтів, а масштаби екологічних змін створили реальну загрозу здоров'ю громадян України [3]. Експерти Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД) вважають, що збереження ситуації, що існує, у найближчій перспективі може призвести до створення екологічних загроз і збільшення кількості надзвичайних ситуацій із негативними наслідками для населення та довкілля.

У контексті інтеграції України в європейський простір та посилення глобалізаційних процесів важливим є прискорення процесів приведення нормативно-правової бази з питань охорони навколишнього середовища у відповідність до законодавства Європейського Союзу (ЄС). Адаптація українського законодавства до норм міжнародного права та законодавства ЄС є важливою складовою в реалізації державної екологічної політики та її інтеграції в інші сектори державної політики. В Угоді про Асоціацію між Україною, Європейським Союзом та Європейським співтовариством з атомної енергії зазначено, що її сторони розвиватимуть і зміцнюватимуть співробітництво з питань охорони довкілля і сприятимуть реалізації цілей сталого розвитку та зеленої економіки. Україна та країни ЄС обмінюватимуться інформацією та досвідом, здійснюватимуть спільну дослідну діяльність і обмінюватимуться інформацією про екологічну ситуацію, нові технології, плануватимуть подолання наслідків стихійних лих та інших надзвичайних ситуацій, здійснюватимуть спільну діяльність на європейському та міжнародному рівні відповідно до багатосторонніх угод у сфері охорони навколишнього природного середовища. Пріоритетними напрямками співробітництва в галузі охорони довкілля між Україною та

ЄС визначено вирішення завдань розвитку галузевих стратегій покращання якості повітря, води, управління водними ресурсами, відходами та зниження рівня промислового забруднення та промислових аварій, запровадження адміністративної відповідальності, а також фінансові стратегії залучення інвестицій в інфраструктуру та технології, розвиток та імплементація політики з питань зміни клімату.

Україна посідає 8-ме місце у світі та 5-те в Європі за величиною встановленої потужності атомної енергетики. Ядерна енергетика є базовою складовою енергозабезпечення країни, її частка в загальному обсязі електроенергії, що виробляється в країні, сягає 50 %. Водночас Чорнобильська зона є зосередженням значної частини радіоактивних відходів на території України. Для вирішення питання про утилізацію радіоактивних відходів було ухвалено рішення про будівництво Центру перероблення і збереження ядерних відходів “Вектор” на території зони, інфраструктура якого складає 39 інженерних об’єктів, зокрема заводи з перероблення відходів, сховища, зв’язок. Найбільш небезпечними і насиченими такими об’єктами є території Донецької, Запорізької, Луганської, Львівської, Сумської та Херсонської областей. В окремих регіонах, зокрема в Харківському, зосереджено велику кількість токсичних речовин – компонентів ракетного палива, проблема утилізації яких залишається невирішеною. Близько 20 % території України перебуває в незадовільному стані через перенасичення ґрунтів різними токсичними сполуками [9, с. 136–137]. Основними сферами забруднення є сільське господарство, промисловість і транспорт.

Щорічно в Україні утворюється близько 450 млн т відходів, у той час як переробляється лише до 15 % твердих відходів. Загальна кількість нагромаджених відходів в Україні складає понад 35 млрд т. Полігони, звалища, сховища, шламо-накопичувачі, терикони займають 165 тис. га, або близько 2,7 % території держави. Нині в Україні немає системи ефективного поводження з промисловими і побутовими відходами, тому існує загроза зростання обсягів їхнього накопичення (на 7,2 млрд т, або 20–25 % до 2030 р.) та збільшення площі території, необхідної для складування їх [3]. Більшість полігонів побутових і промислових відходів не має ефективних систем захисту та відбору токсичних фільтратних вод і тому є джерелами стійкого забруднення поверхневих і ґрунтових вод.

На сьогодні в Україні 133 зі 197 великих водозаборів розташовано в зонах впливу потенційних джерел нафтохімічного забруднення. Занепокоєння викликає зберігання стратегічного та оперативного боєзапасу Міністерства оборони України, а також забезпечення живучості та вибухопожежобезпеки арсеналів, баз, складів [9, с. 138]. Утилізація боєприпасів – проблема більш актуальна для України, ніж для решти країн колишнього Варшавського блоку. Адже саме в Україну було вивезено боєприпаси військ СРСР, розквартированих у країнах Центральної та Східної Європи. За відсутності достатньої кількості підготовлених сховищ боєприпаси часто складувалися за тимчасовими схемами просто неба. Унаслідок цього вони втратили придатність до безпечного перевезення до місць утилізації. Низка резонансних аварій, зокрема в 2003 р. в Артемівську, у 2004 р. в Новобогданівці, у 2005 р. в Цвітосі, у 2008 р. поблизу Лозової, ще раз засвідчили зв’язок цієї проблеми з національною безпекою держави. Виникла загроза не лише стратегічно важливим об’єктам та довкіллю, але й цивільному населенню [9, с. 137].

За інформацією від Мінприроди, відомо, що на невідконтрольних Україні територіях Луганської та Донецької областей продовжують господарську діяльність підприємства, що входять до Переліку 100 об’єктів, які є найбільшими забруднювачами довкілля в Україні. Безконтрольно здійснюються викиди забруднювальних

речовин у повітря та скид неочищених зворотних вод у водні об'єкти. Артобстріли та мінування під час воєнних дій спричинили знищення лісів, рослинності, порушення ґрунтового покриву, виникнення пожеж, руйнування потенційно-небезпечних об'єктів, ґрунтів, водних ресурсів тощо. Обраховано загальну площу територій, які було охоплено вогнем у зоні АТО протягом червня – вересня 2014 р., що становить 297 006 га, 17 % від усієї площі лісів, степів і полів зони АТО [4, с. 124]. На Луганщині виявлено три шахти, діяльність яких суттєво вплинула на загальну радіоекологічну ситуацію – “Луганська”, “Пролетарська” та ім. Г. Г. Капустіна – і зумовила рекультивацію (консервацію) радіаційно-небезпечних об'єктів та дезактивацію забруднених земель [4, с. 109].

У дослідженні Міжнародної благодійної організації “Екологія – Право – Людина” (ЕПЛ) зазначено, що від обстрілів артилерії мало місце загоряння кількох екологічно небезпечних виробництв Авдіївського та Ясинівського коксохімічного заводів, Лисичанського нафтопереробного та Краматорського верстатобудівного заводів, “Точмашу” і “Стиролу”. Унаслідок аварійних відключень електроенергії в атмосферне повітря викинуто значний об'єм небезпечних речовин; забруднено ґрунт і повітря хімічними речовинами як результат застосування різних видів зброї та горіння хімічних речовин; пошкоджено значні площі земельних ресурсів, родючого шару ґрунту, рослинного покриву, природно-заповідних територій. Затоплено шахти, пошкоджено та знеструмлено очисні споруди, через що скид промислових та побутових вод здійснювалося без очистки; пошкоджено каналізаційні мережі; зруйновано транспортні магістралі та інфраструктуру з обслуговування населення щодо збирання та утилізації відходів [1].

Останніми роками суверенітет України випробовувався на міцність під тиском зовнішніх політичних впливів та через уразливість національної економіки від кон'юнктури світового ринку. Нагромадилися проблемні питання у сфері соціально-економічних відносин. Окреслилися тенденції радикалізації настроїв у суспільстві. Окремі кримінальні прояви резонансного характеру свідчать про високу ймовірність інтенсифікації протестних настроїв, проявів екстремізму й тероризму. За даними Служби безпеки України, у 2010 р. розкрито 135 проявів з ознаками терористичного характеру. Нині Україна не розглядається лідерами міжнародних терористичних організацій як об'єкт терористичної активності [2, с. 11]. З метою протидії цьому явищу на початку 2002 р. розпочалася підготовка до співпраці нашої держави з США в цій сфері у рамках програми “Друга лінія захисту”, що передбачала обладнання всіх пунктів пропуску на державному кордоні України приладами та системами радіаційного контролю з метою подальшого об'єднання їх в єдину систему на національному рівні [5].

В Україні не існує економічних стимулів упровадження нових екологічних технологій та залишається низьким рівень застосування інноваційних, ресурсощадних і природоохоронних технологій, включаючи і технології перероблення, утилізації та знищення відходів. Нагромадження відходів стало фактором забруднення довкілля, тому обмеження обсягів утворення відходів екологічно безпечним видаленням і послідовним зменшенням їхнього нагромадження, стає пріоритетним завданням стратегії екологічної безпеки.

Питання поводження з радіоактивними відходами сьогодні в Україні вирішується відповідно до Закону України “Про Загальнодержавну цільову екологічну програму поводження з радіоактивними відходами”, що передбачає діяльність за напрямками:

- поводження з радіоактивними відходами на майданчиках підприємств, на яких вони утворюються;
- поводження з радіоактивними відходами на спеціалізованих підприємствах з поводження з радіоактивними відходами до моменту їхнього захоронення;
- захоронення радіоактивних відходів.

Поводження з радіоактивними відходами передбачає:

- проведення характеристики, класифікації та прогнозування утворення;
- збирання;
- попереднє оброблення, переробка та кондиціонування;
- перевезення;
- тимчасове зберігання;
- забезпечення виробників радіоактивних відходів та спеціалізованих підприємств необхідною кількістю відповідних контейнерів;
- здійснення заходів з мінімізації обсягів утворення;
- ведення обліку та контроль над утворенням [7, с. 14].

Всесвітня Конференція ООН з питань навколишнього природного середовища і розвитку ухвалила декларацію та визнала концепцію сталого розвитку домінантною ідеологією цивілізації у XXI ст.

Для залучення додаткових ресурсів, необхідних для утилізації запасів озброєнь, військової техніки, боєприпасів і рідкого ракетного палива Україна звертається за допомогою до міжнародних організацій – НАТО, ЄС, ОБОЄ та ін., оскільки обмеження асигнувань в Україні в умовах кризи на заходи безпеки підвищує рівень ризику виникнення аварій з екологічними наслідками. Аварії та пов'язану з ними проблему погіршення екологічної безпеки зумовлено низьким рівнем безпеки виробництва, некваліфікованою підготовкою кадрів, застарілими технологіями тощо.

Проте довгострокові тенденції до погіршення екологічних параметрів навколишнього середовища, послаблення стійкості його функціонування та збільшення ризиків виникнення надзвичайних ситуацій природного характеру як в країні в цілому, так і в окремих її регіонах засвідчують наявність серйозних проблем у сфері реалізації державної екологічної політики та її нормативно-правового регулювання. Це стає фактором обмеження соціально-економічного розвитку суспільства.

Удосконалення системи забезпечення екологічної безпеки, що існує в Україні, має стати одним із пріоритетних напрямів державної політики в умовах трансформаційних процесів в економіці та державному управлінні на сучасному етапі розвитку держави. Основним завданням є мінімізація рівня антропогенного впливу на довкілля, технічне переоснащення підприємств, упровадження нових технологій, зміна екологічної свідомості суспільства, формування нового екологічного мислення.

Список використаних джерел

1. Воєнні дії на сході України – цивілізаційні виклики людству. Львів: ЕПЛ, 2015. 136 с. URL: http://epl.org.ua/attachments/article/1713/1817_WEB_EPL_Posibnuk_ATO_Cover_Ukrainian.pdf.
2. Гуцало М. Г. Соціально-політичні аспекти протидії тероризму на сучасному етапі//Протидія тероризму, нерозповсюдження зброї та матеріалів масового знищення й захист критичної інфраструктури: зб. матеріалів Міжвідомчої експертної робочої групи, створеної при НІС/за ред. О. Д. Маркєєвої, Ю. М. Скалецького. – Київ: НІСД, 2013. С. 11–29.
3. Іванюта С. П. Пріоритети державної політики щодо зниження забруднення навколишнього середовища: аналіз. записка//сайт Нац. ін-ту стратег. досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1823/>.

4. Енергетично-ресурсна складова розвитку України/С. О. Довгий, М. І. Євдошук, М. М. Коржнев та ін.; НАН України, Ін-т телекомунікацій і глобал. інформ. простору. Київ: Ніка-Центр, 2010. 264 с.

5. Кондратов С. І. Тенденції та актуальні проблеми у сфері протидії незаконному обігу ядерних та інших радіоактивних матеріалів, а також ядерному та радіаційному тероризму (аналіт. доп.)//Протидія тероризму, нерозповсюдження зброї та матеріалів масового знищення й захист критичної інфраструктури: зб. матеріалів Міжвідом. експертної робочої групи, створеної при НІСД/за ред. О. Д. Маркєєвої, Ю. М. Скалецького. Київ: НІСД, 2013. С. 79–99.

6. Моисеев Н. Н. Сохранить человечество на земле//Экология и жизнь. 2000. № 1 (13). С.11–12.

7. Про Загальнодержавну цільову екологічну програму поводження з радіоактивними відходами від 17 верес. 2008 р. № 516-VI//ВВР України. 2009. № 5. С. 130. Ст. 8. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/516-17/>

8. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року від 21 груд. 2010 р. № 2818-VI//ВВР України 2011. № 26. С. 1284. Ст. 218.

9. Степаненко О. Екологічні права//Українська Гельсінська спілка з прав людини: сайт. URL: http://helsinki.org.ua/ekologichni-prava-o-stepanenko/#_ftn1-19.03.2016.

10. Тернова Т. Проблеми екологічної безпеки України. URL: <http://nato.pu.if.ua/journal/2009/2009-32.pdf>.

11. Hsu A. et al. (2016). 2016 Environmental Performance Index. New Haven, CT: Yale University. – Available: http://epi.yale.edu/sites/default/files/2016EPI_Full_Report.pdf.

Надійшла до редколегії 29.08.2016 р.